

Г.А. ЦІРАТ,
кандидат юридичних наук, докторант
(Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

ДОСВІД МІЖНАРОДНО- ПРАВОВОЇ УНІФІКАЦІЇ В СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ. ГАЗЬКІ КОНВЕНЦІЇ

Ключові слова: уніфікація, надання правової допомоги, вручення документів, отримання доказів, застава «*judicatum solvi*»; центральні органи, судові доручення; дипломатичні представники; консульські агенти.

Правові норми, що регулюють питання міжнародного цивільного процесу, містяться в різних джерелах: національних та міжнародно-правових. До національних джерел відносяться закони та підзаконні акти, акти судової практики. До міжнародно-правових джерел – міжнародні двосторонні та багатосторонні договори і конвенції. Робота з підготовки проектів багатосторонніх конвенцій з питань міжнародного цивільного процесу, як правило, ведеться в рамках або під егідою різних міжнародних інституцій, універсальних міжнародних організацій (ООН, ЮНСІТРАЛ) та регіональних міжнародних організацій (ЄС, ОАД, СНД, тощо). Відбувається процес уніфікації норм міжнародного цивільного процесу. Під правовою уніфікацією ми розуміємо процес розробки єдиних (уніфікованих) норм. Наслідком цього процесу є вже уніфіковані правові норми [1, 184].

Так склалося, що значну, а іноді і повідну роль в процесі уніфікації норм міжнародного цивільного процесу відіграє Гаазька конференція з міжнародного приватного права.

Досвід міжнародно-правової уніфікації в сфері міжнародного цивільного про-

цесу, яка відбувається під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права (далі – Гаазька конференція), налічує вже більше 100 років. За роки роботи конференції було підготовлено десятки конвенцій з питань міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. Більшість з цих конвенцій набула чинності та є прикладом успішного врегулювання актуальних питань міжнародного співробітництва в різних сферах приватного права.

У вітчизняній науці питанням уніфікації норм міжнародного цивільного процесу, яка відбувається в рамках Гаазької конференції, приділено достатньо уваги. Ці питання розглядалися у дисертаційному дослідженні В.В. Попка [7], підготовлено розділ до навчального посібника «Міжнародний цивільний процес» [5, 46–79]. Деяким питанням міжнародного цивільного процесу, що регулюються Гаазькими конвенціями, присвячено декілька наукових статей [8, 9]. Вказані роботи присвячені або загальному огляду всіх Гаазьких конвенцій, що стосуються питань міжнародного цивільного процесу, або розгляду окремого питання міжнародного цивільного про-

цесу, наприклад, вручення за кордоном судових та позасудових документів. Узагальнення досвіду Гаазької конференції в сфері уніфікації міжнародного цивільного процесу, виявлення концептуальних засад та підходів, покладених в основу такої уніфікації, аналіз успіхів та невдач на цьому шляху, перспективи цього процесу залишилися поза увагою української наукової громадськості.

Метою цієї статті є дослідження концептуальних підходів та способів уніфікації різних питань (складових) міжнародного цивільного процесу, яка здійснюється під егідою Гаазької конференції, аналіз цього досвіду та наслідків такої уніфікації.

В рамках Гаазької конференції діє два напрями уніфікації питань, які ми традиційно відносимо до міжнародного цивільного процесу.

Перший – це кооперація в сфері міжнародних юридичних та адміністративних питань [6]. В рамках цього напрямку роботи конференції підготовлено, ухвалено, підписано та набуло чинності декілька важливих міжнародних документів, таких як Конвенція з питань цивільного процесу 1896 р., 1905 р. та 1954 р. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р., Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р., Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р., Конвенція про доступ до правосуддя 1980 р.

Другий – це врегулювання питань юрисдикції та виконання судових рішень. В рамках цього напрямку роботи конференції успіхів досягнуто не так багато, як у першому. Так, за майже 50 років роботи було підготовлено та ухвалено декілька міжнародних конвенцій, юридична доля яких різна. У 1958 р. було ухвалено Конвенцію про обране сторонами місце розгляду спору у справах з міжнародної купівлі-продажу товарів. Конвенцію підписано 4 державами, але жодна з країн

учасниць її не ратифікувала і, відповідно, ця Конвенція чинності не набула [6].

25 листопада 1965 р. було ухвалено Конвенцію про вибір суду, яку підписав лише Ізраїль і Конвенція не набула чинності. У лютому 1971 р. було ухвалено Конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень з цивільних та комерційних справ та Додатковий протокол до неї. Конвенція і Протокол набули чинності 20 серпня 1979 р. [6]. На сьогодні учасниками Конвенції є 5 країн, а Протоколу – 4 країни.

Конвенція про угоди про вибір суду, яку було ухвалено 2005 р., підписана 2 учасниками (Сполучені Штати та ЄС), а ратифікувала цю Конвенцію лише одна країна – Мексика. Конвенція 2005 р. чинності ще не набула.

Всього в рамках другого напрямку роботи Гаазької конференції з уніфікації питань міжнародного цивільного процесу було розроблено та ухвалено 4 конвенції та один протокол, з яких три конвенції не набули чинності. Цей результат можна назвати провальним, особливо на тлі конвенцій, які були прийняті в рамках першого напрямку роботи, набули чинності та мають по декілька десятків країн-учасниць кожна.

Розглянемо деякі приклади уніфікації міжнародного цивільного процесу, що відбулася під егідою Гаазької конференції у формі міжнародних конвенцій, прийнятих в рамках першого напрямку роботи цієї конференції – кооперації в сфері міжнародних юридичних та адміністративних питань.

Конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. [2; 6].

Конвенція 1954 р. регулює практично всі ті ж питання, що її попередниці (Конвенції з питань цивільного процесу 1896 р. та 1905 р.), а саме: порядок та умови надання правової допомоги по врученню за кордоном судових та позасудових документів; направлення та виконання судових доручень щодо отримання за кордоном доказів та здійснення інших процесуальних дій, в тому числі дипломатичними

представниками держав, що запитують; заборона застосування судами держав-учасниць так званого інституту «застави *judicatum solvi*»; надання безоплатної правової допомоги іноземним особам на тих самих умовах, що і для власних громадян; заборону тюремного ув'язнення іноземців за борги [8].

Протягом певного терміну Конвенція відіграла значну роль в регулюванні вказаних питань, але згодом її значення почало поступово зменшуватися після набуття чинності Гаазькою конвенцією 1965 р., потім Конвенцією 1970 р. та Конвенцією 1980 р., про які піде мова нижче. Але Конвенція 1954 р. продовжує відігравати свою роль в регулюванні окремих складових міжнародного цивільного процесу у відносинах між країнами, які не стали учасниками Конвенцій 1965, 1970 та 1980 р.

Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 15 листопада 1965 р. [6].

Метою розробки та прийняття цієї Конвенції було вдосконалення та подальший розвиток відповідних процедур, передбачених Конвенцією 1954 р., щодо вручення за кордоном судових та позасудових документів в цивільних та комерційних справах. Відповідно до ст. 22 Конвенції 1965 р. її положення замінюють відповідні положення Конвенції 1954 р., а саме положення ст.ст. 1–7 вказаної Конвенції у відносинах між державами, які є учасниками обох вказаних конвенцій. Конвенція 1965 р. присвячена регулюванню виключно процедур надання правової допомоги у формі вручення за кордоном судових та позасудових документів [9, 127–136]. Таким чином, відбулася зміна підходу в уніфікації, що проіснував майже 70 років, а саме, вперше було зроблено виділення окремих питань міжнародного цивільного процесу в окрему конвенцію. Конвенція 1965 р. вперше встановила порядок звернення судових органів держав-учасниць за правовою допомогою

про вручення судових документів в інших країнах-учасницях та виконання таких доручень за допомогою «центрального органів», тобто взаємодія з приводу надання правової допомоги має відбуватися на рівні вказаних центрального органів. Всі попередні конвенції закріплювали як основний «канал» передачі та вручення документів дипломатичні та консульські канали. Конвенція 1965 р. «відійшла» від цього підходу та вперше запровадила підхід, який базується на взаємодії спеціалізованих органів держав в сфері надання цього виду правової допомоги.

Разом з «основним» каналом передачі судових документів для їх вручення на території іншої країни, Конвенцією 1965 р. у передбачено можливість вручення документів іншими, додатковими або альтернативними способами, такими як (а) надсилання документів поштою особам, що перебувають за кордоном; (б) вручення судовими працівниками запитуючої держави безпосередньо через судових працівників запитованої держави; (в) вручення зацікавленою особою безпосередньо через судових працівників запитованої держави та (г) вручення за допомогою дипломатичних та консульських працівників країни, суд якої розглядає справу по суті.

Для порівняння: Конвенція 1954 р. теж передбачала деякі додаткові способи вручення, але перелік способів, передбачених Конвенцією 1965 р. значно ширший. Так, в Конвенції 1965 р. передбачена можливість вручення документів судовими працівниками, службовцями запитуючої держави безпосередньо через судових працівників, службовців запитованої держави [3]. Використання вказаних додаткових способів за Конвенцією 1954 р. можливо було за умов наявності між державами спеціальної угоди, а в разі відсутності такої угоди, за умов відсутності перешкод застосуванню цих способів з боку держави, на території якої мало відбутися таке вручення. Держава не могла перешкоджати врученню лише в разі, якщо воно відбувалося дипломатичними

чи консульськими агентами громадянину запитуючої держави. Конвенція 1965 р. закріпила як загальне право дипломатичних та консульських агентів однієї країни вручати документи будь-яким особам, що перебувають за межами країни-суду незалежно від їх громадянства і лише за спеціальною заявою країни-учасниці, на території якої документи мають бути вручені, таке право може бути обмежено колом громадян країни-походження документів [3].

Суттєвою новацією Конвенції 1965 р., порівняно з Конвенцією 1954 р., є положення, якими встановлено правові гарантії прав відповідачів у випадках, коли відповідач – особа, що знаходилася за межами країни-суду, не з'явився в судові засідання і справа розглядалася за його відсутності. До таких правових гарантій, встановлених Конвенцією, відносяться, по-перше, заборона суду, що розглядає справу, виносити рішення у справі до повного з'ясування обставин щодо вручення документів, перш за все, наявності виклику відповідача до суду, який не взяв участі у розгляді справи та, по-друге, правова можливість поновлення судом строку на оскарження відповідачем рішення суду, яке було винесено без його участі в процесі [3]. Безумовно, Конвенцію 1965 р. можна вважати значним кроком в уніфікації норм в сфері надання міжнародної правової допомоги.

Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 18 березня 1970 р. [6].

Фундаментальною метою цієї Конвенції було продовження перегляду та вдосконалення Гаазьких конвенцій з питань цивільного процесу 1905 та 1954 р., зокрема положень, що стосуються отримання доказів в країні іншій, ніж країна місцезнаходження суду, що розглядає справу по суті. Відповідно до ст. 29 Конвенції вона замінює відповідні положення Конвенції з питань цивільного процесу 1954 р., а саме положення ст.ст. 8–16 Конвенції 1954 р. у відносинах між державами, які є учасниками обох вказаних конвенцій [4].

Структурно Конвенція 1970 р. складається з трьох глав. Глава I регулює правовідносини, які виникають між судовими органами різних країн-учасниць в процедурі звернення з судовим дорученням про отримання в іншій країні доказів та виконання інших процесуальних дій із застосуванням «процедури» судового доручення та надання правової допомоги і способу спілкування за допомогою центральних органів країн-учасниць.

З метою здійснення процедур, передбачених Главою I Конвенції, кожна договірною державою має призначити орган, який буде виконувати функції «центрального органу», що має забезпечити отримання іноземних судових доручень і передачу їх національним судовим та іншим органам, компетенція яких полягає у виконанні таких доручень відповідно до свого національного законодавства. До питань, які Конвенція регулює за допомогою уніфікованих норм, належать: вимоги щодо змісту судового доручення; мови, якою судові доручення має бути здійснено; необхідність надання перекладу судового доручення відповідною мовою; визначення права, що може застосовуватися при виконанні судового доручення, в тому числі можливість застосування іноземного процесуального права; перелік підстав для відмови у виконанні судового доручення.

Порівняно з Конвенцією 1954 р. суттєвою новацією Конвенції 1970 р. стала Глава II, яка передбачає отримання доказів дипломатичними чи консульськими представниками або уповноваженими на це особами. Новелами цієї Конвенції є визначення кола осіб, на яких розповсюджується право дипломатичних або консульських представників отримувати докази на території іноземних країн: це не тільки громадяни запитуючої країни, що мешкають на території запитованої країни, а й громадяни інших країн, які мешкають на території цієї країни, в тому числі і власні громадяни цієї країни. Право отримувати докази надано як дипломатичним та консульським служ-

бовцям, так і спеціально уповноваженим на це особам. Такі способи отримання доказів можуть використовуватися за умови незастосування примусу до осіб, від яких мають бути отримані докази.

В разі необхідності застосування примусу, Конвенція передбачає можливість звернення вказаних осіб до компетентних органів, призначених державою-учасницею, яка зробила відповідну заяву.

Більшість країн-учасниць погодилися із застосуванням положень Глави II Конвенції 1970 р. на своїй території. Інша – менша – частина країн-учасниць, зробила застереження, якими взагалі виключила можливість застосування процедур отримання доказів на своїй території способами, передбаченими Главою II цієї Конвенції [6].

З країн, що погодилися із застосуванням на їх території положень Глави II Конвенції, менша частина дала згоду застосовувати їх без застережень, тобто без необхідності отримання попереднього дозволу, а більша частина обумовила таке право необхідністю отримання попереднього дозволу.

Як ми бачимо, частину питань, що стосуються процедур отримання доказів за кордоном, Конвенція відносить до компетенції держав-учасниць, а частину – регулює відповідними конвенційними уніфікованими нормами. Багато процедурних питань, які принципово врегульовані уніфікованими нормами, Конвенція «залишає» на остаточне вирішення щодо їх застосування на розсуд кожній державі-учасниці, передбачаючи можливість здійснення заяв та застережень при підписанні чи приєднанні до Конвенції.

Внаслідок багатьох заяв та застережень, які були зроблені різними країнами при підписанні, ратифікації або приєднанні до Конвенції, створився різноманітний режим застосування способів, передбачених Главою II Конвенції 1970 р.

Незважаючи на це, Конвенція 1970 р. стала наступним важливим кроком на

шляху уніфікації норм міжнародного цивільного процесу та запровадження «нових» способів отримання доказів на території інших країн.

Підводячи підсумки розгляду трьох гаазьких конвенцій, можна стверджувати, що предметом їх регулювання є, в широкому розумінні, питання, що забезпечують належну взаємодію судових систем різних країн з метою сприяння розгляду цивільних та комерційних справ з іноземним елементом (вручення документів та отримання доказів за кордоном) та питання створення підвалин національного режиму для іноземних осіб у судах інших країн (полегшення доступу до правосуддя іноземцям, усунення перешкод на цьому шляху – заборона застави позивача-іноземця, тощо).

За структурою та переліком питань міжнародного цивільного процесу, що ними регулюються, розглянуті Гаазькі конвенції можна поділити на дві групи. До першої групи входять конвенції з питань цивільного процесу 1896 р., 1905 р. та 1954 р., що є прикладом здійснення спроби врегулювання певного переліку питань в одному міжнародно-правовому документі. Тенденція змін в регулюванні, яка спостерігається від конвенції до конвенції в цьому ряду, полягає у спрощенні процедур взаємодії: від дипломатичних каналів до консульських, надання дозволу здійснювати такі дії дипломатичними представниками та перенесення на двосторонній рівень всіх можливих більш ліберальних режимів, ніж той, що встановлено відповідною конвенцією.

До другої групи слід віднести Конвенції 1965 р. та 1970 р. Вони стали прикладом втілення у життя нового підходу у формах міжнародно-правової уніфікації, а саме, шляхом розробки та прийняття конвенцій по кожній окремій групі питань міжнародного цивільного процесу: Конвенція 1965 р. регулює лише питання вручення за кордоном судових та позасудових документів; Конвенція 1970 р. – лише отримання

за кордоном доказів. Шлях регулювання вказаних питань окремою конвенцією себе виправдав. Про це свідчить кількість їх учасників та тривалий термін їх дії без суттєвих спроб внесення змін чи заміни іншими угодами.

До принципових підходів, що були покладені у основу регулювання, втіленого у розглянутих конвенціях, відноситься, по-перше, визнання територіального характеру юрисдикції національних судів; визнання необхідності взаємодії різних юрисдикцій при вирішенні спору з іноземним елементом та необхідності взаємодії органів влади різних держав як способ такої взаємодії; по-друге, визнання доцільним частковий дозвіл на застосування іноземного процесуального права зі збереженням як основного принципу *lex fori*; по-третє, надання державами-учасницями часткового дозволу іноземним особам (дипломатичним та консульським службовцям, уповноваженим представникам суду) діяти на власній території з метою вручення судових документів та отриманню доказів, з обмеженням кола осіб, на яких розповсюджується цей дозвіл та застосування примусу, тощо; по-четверте, відхід від принципу взаємності (велика кількість

заяв та застережень, які вправі зробити держави-учасниці, щодо застосування або незастосування тих чи інших положень конвенції); «невтручання» в національне процесуальне законодавство, залишення його поза сферою конвенційного регулювання.

Це є наслідком визнання за процесуальним правом його публічного характеру та врахування наявності багатьох розбіжностей в регулюванні тих чи інших інститутів цивільного процесу в законодавстві різних країн. Конвенції 1965 та 1970 р. відображають існуючий нині рівень правової інтеграції, зближення національних законодавств в регулюванні тих чи інших процесуальних інститутів і ступеня готовності країн-учасниць відмовитися від певних особливостей в їх регулюванні та піти на уніфікацію. Саме такий підхід дозволив досягти мети такої уніфікації – створити дієвий та визнаний більшістю держав правовий механізм регулювання таких питань міжнародного цивільного процесу, як надання правової допомоги у формі вручення за кордоном судових документів та отриманню за кордоном доказів у цивільних та комерційних справах.

Список літератури:

1. *Абдулин А.И.* К вопросу об унификации международного частного права / А.И. Абдулин // Правоведение. – 1998. – № 1.
2. Конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hcch.net
3. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hcch.net
4. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hcch.net
5. Міжнародний цивільний процес України: Навчальний посібник. Практикум / [за ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2010.
6. Офіційний сайт Гаазької конференції з міжнародного приватного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hcch.net
7. *Попко В.В.* Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції: монографія / В.В. Попко – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 358 с.
8. *Цират Г.А.* Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. / Г.А. Цират //

Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: ІМВ, 2008. – Вип. 73. – Ч. 1.

9. *Цірат Г.А.* Правова допомога в міжнародному цивільному процесі – вручення за кордоном судових документів / Г.А. Цірат // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: ІМВ, 2008. – Вип. 75. – Ч. 2.

10. *Шак Х.* Международное гражданское процессуальное право / Х. Шак. – М.: БЕК. 2001.

11. *Яблочков Т.М.* Труды по международному частному праву / Т.М. Яблочков. – М.: Статут, 2009. – 264 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены некоторые конвенции по вопросам международного гражданского процесса, как пример работы по унификации, которая была осуществлена в рамках Гаагской конференции по международному частному праву.

SUMMARY

Some Hague Conventions on civil procedure as an example of unification work within the framework of the Hague Conference on Private International Law were examined.

*Рекомендовано кафедрою
прав людини, європейського та міжнародного права*

Подано 10.04.2011.